

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RA 3 (P3)

NYENYANYANA/NYENYANKULU 2014

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 100

Memorandamu leyi yi na tipheji ta 15.

XIYENGE XA A: RHUBIRIKI YO KOREKETA XITSALWAMBIKO (50)

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka 80 – 100%	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla 70 – 79%	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhlanyana 60 – 69%	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka 50 – 59%	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela 40 – 49%	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana bya madyondza 30 – 39%	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi 0 – 29%
	<u>26 – 32</u>	<u>22½ – 25½</u>	<u>19½ – 22</u>	<u>16 – 19</u>	<u>13 – 15½</u>	<u>10 – 12½</u>	<u>0 – 9½</u>
VUNDZENI NA NKUNGUHATO Khodi: VN (32 WA TIMARAKA)	-Vundzeni byi kombisa ku twisisa nhlokohaka hi vuenti. -Mahungu ya na ntlhonthlo naswona ya hlutekile. -Nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa Xitsalwambiko lexi hlantswekeke no twisiseka.	-Vundzeni byi kombisa ku twisisa nhlokohaka kahle. -Mahungu ya koka rinoko naswona ya tsakisa. -Nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa Xitsalwambiko lexi kombisaka vutshila no twisiseka.	-Vundzeni byi kombisa ku twisisa nhlokohaka hi ndlela yo ringanela. -Mahungu ya tsakisa naswona ya khorwisa. -Nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa Xitsalwambiko lexi xi nga kahle swinene naswona xa twisiseka.	-Vundzeni byi kombisa ku twisisa nhlokohaka hi ndlela ya le xikarhi. -Mahungu i ya le xikarhi kambe ya pfumala vuxokoxoko. -Nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa Xitsalwambiko lexi enerisaka naswona xa twisiseka.	-Vundzeni i byo enela. Ku na ku kayivela ka nkholukelano. -Mahungu ya tala ku fambelana na nhlokohaka, kambe ku na mbuyelelo wa timhaka. -Nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa Xitsalwambiko xo enela, xo twisiseka naswona xi na nkholukelano.	-A hi minkarhi hinkwayo laha vundzeni byi twakalaka naswona byi pfumala nkholukelano. -Mahungu lama boxiwaka a ma talangi naswona ku tale mbuyelelo wa timhaka. -Ku hava vumbhoni byo enela lebyi kombisaka leswaku Xitsalwambiko xi kunguhatiwile/ mpfapfarhutiwile naswona Xitsalwambiko a xi andlariwanga kahle.	-Vundzeni bya huhula swinene naswona byi pfumala nkholukelano. -Mahungu lama boxiwaka a ma tsakisa naswona ku tale ngopfu mbuyelelo wa timhaka. -Ku hava vumbhoni lebyi kombisaka leswaku Xitsalwambiko xi kunguhatiwile/ mpfapfarhutiwile kambe Xitsalwambiko xi andlariwile hi xiyimo xa le hansi.
RIRIMI, XITAYILI & KU HLELA Khodi: RXH (12 WA TIMARAKA)	10 – 12 -Lemuka nkoka wa matirhiselo ya ririmi hi ndlela ya vukheta. -Ririmi na mahikahatelo swi tirhisiwile hi nkhaqato. -Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi mfanelo. -Mahlawulelo ya marito lama tirhisiwaka i ya xiyimo xa le henhla. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana na nhlokohaka hi ndlela yo hlawuleka.	8½ – 9½ -Lemuka nkoka wa matirhiselo ya ririmi. -Ririmi na mahikahatelo swi tirhisiwile hi mfanelo. -Kota ku katsa na ririmi ro gega hi mfanelo. -Tirhisa tindlela to hambanahambana ta mahlawulelo ya marito hi mfanelo. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana swinene na nhlokohaka.	7½ – 8 -Vumbhoni byo kota ku lemuka matirhiselo ya ririmi hi ndlela ya vukheta bya tikomba. -Ririmi na mahikahatelo swi tala ku va swi tirhisiwa hi mfanelo. -Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le henhlanyana. -Mahlawulelo ya marito lama tirhisiwaka a ya fambelana na nhlokohaka.	6 – 7 -Kota ku lemukanyana nkoka wa matirhiselo ya ririmi. -Matirhiselo ya ririmi i ya ntlovelo naswona mahikahatelo i ya le xikarhi. -Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le xikarhi. -Mahlawulelo ya marito i ya le xikarhi.	5 – 5½ -Matirhiselo ya ririmi hi lamo enela. -Matirhiselo ya ririmi ya kayivela naswona mikarhi yin'wana mahikahatelo ya na swihoxo. -Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela yo enela. -Mahlawulelo ya marito i yo enela. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi kayivela nkholukelano.	4 – 4½ -Matirhiselo ya ririmi i ya madyondza. -Matirhiselo ya ririmi ya tsanile naswona mahikahatelo ya na swihoxo. -Wa tikeriwa ku kota ku tirhisa ririmi ro gega hi mfanelo. -Mahlawulelo ya marito i ya madyondza. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwanga hi mfanelo.	0 – 3½ -Matirhiselo ya ririmi ya tsanile swinene. -Matirhiselo ya ririmi ya tsanile naswona mahikahatelo ya na swihoxo swo tala. -Wa tikeriwa ku kota ku tirhisa ririmi ro gega hi mfanelo. -Marito a ya hlawuriwi hi mfanelo. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwanga hi mfanelo eka xitshuriwa hinkwaxo.

	-Xitsalwambiko a xi na swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Xitsalwambiko a xi na swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Hi minkarhi yo tala xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana na nhlokohhaka. -Xitsalwambiko a xi talangi swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Hakanyingi xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku fambelana na nhlokohhaka. -Hambileswi Xitsalwambiko xi nga xopaxopiwa no hleriwa, xi pfa xi va na swihoxo.	-Hambileswi Xitsalwambiko xi nga xopaxopiwa no hleriwa, xi pfa xi va na swihoxo leswi nga erivaleni.	-Hambiloko Xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala.	-Hambiloko Xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala naswona a xi twisiseki.
XIVUMBEKO Khodi: X (6 WA TIMARAKA)	5 – 6 -Ku na nkholukelano eka malukelo ya nhlokohhaka. -Vuxokoxoko byi andlariwile hi ndlela yo kongoma yo hlawuleka swinene. -Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi ndlela ya nkholukelano swinene. -Vulehi byi fambelana na swilaveko swa Xitsalwambiko.	4½ -Ku na nkholukelano eka malukelo ya nhlokohhaka. -Vuxokoxoko byi andlariwile hi ndlela yo kongoma swinene. -Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi mfanelo swinene. -Vulehi hi lebyi faneleke.	4 -Malukelo ya timhaka to tala ya fambelana na nhlokohhaka. -Vuxokoxoko byi andlariwile hi ndlela leyi faneleke. -Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi mfanelo. -Vulehi hi lebyi faneleke.	3 – 3½ -Malukelo ya timhaka ya fambelana na nhlokohhaka. -Vuxokoxoko byi andlariwile ku ya hi swilaveko swa nhlokohhaka. -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo kambe Xitsalwambiko xa twisiseka. -Vulehi byi tala ku va lebyi faneleke.	2½ -Malukelo ya timhaka tin'wana ya fambelana na nhlokohhaka. -Ku na vuxokoxokonyana lebyi andlariweke hi ndlela leyi twisisekaka. -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo kambe Xitsalwambiko xa twisiseka. -Xitsalwambiko xi lehe/kome ngopfu.	2 -Malukelo ya timhaka tin'wana a ya fambelani na nhlokohhaka. -Minkarhi yin'wana vuxokoxoko bya huhula naswona hungu leri a ri vulaka a ri koti ku kumbeteleka. -Swivulwa na tindzimana i swa madyondza. -Xitsalwambiko xi lehe/kome ngopfu.	0 – 1½ -Malukelo ya timhaka eka Xitsalwambiko hinkwaxo a ya fambelani na nhlokohhaka. -Vuxokoxoko lebyi andlariweke bya huhula. -Swivulwa na tindzimana swi pfuvapfuvanile naswona a swi na nandzelelano. -Xitsalwambiko xi lehe/kome ku tlula mpimo swinene.

XIYENGE XA B: RHUBIRIKI YO KOREKETA SWITSALWAMBIKO SWO LEHA (30)

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka 80 – 100%	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla 70 – 79%	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhlyana 60 – 69%	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka 50 – 59%	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela 40 – 49%	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana bya madyondza 30 – 39%	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi 0 – 29%
VUNDZENI, NKUNGUHATO & XIVUMBEKO Khodi: VNX (20 WA TIMARAKA)	16 – 20 -Ku na vutivi byo hlawuleka ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mahungu hi lamo kongoma swinene eka xitsalwambiko hinkwaxo naswona a nga humi emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi na nkhlukelano swinene naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela yo enerisa, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko lexi hlantswekeke swinene no twisiseka. -U landzelerile milawu hinkwayo ya swilaveko swa xivumbeko naswona xitsalwambiko xi hlawulekile.	14 – 15½ -Ku na vutivi bya kahle swinene ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mudyondzi u andlala mahungu hi ndlela yo kongoma naswona a nga tali ku huma emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi na nkhlukelano naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela yo enerisa, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xa kahle swinene no twisiseka. -U landzelerile milawu leyi faneleke ya swilaveko swa xivumbeko.	12 – 13½ -Ku na vutivi bya kahle ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Mudyondzi u andlala mahungu hi ndlela yo kongoma kambe u pfa a humanyana emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya nkhlukelano naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokomhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xa kahle no twisiseka. -U tala ku landzelela milawu leyi faneleke ya swilaveko swa xivumbeko.	10 – 11½ -Ku na vutivi bya le xikarhi ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Loko mudyondzi a andlala mahungu u pfa a huma emhakeni kambe a swi onhi mongo wa mhaka. -Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya nkhlukelano wa le xikarhi naswona vuxokoxoko byin'wana byi seketela nhlokomhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xa le xikarhi no twisiseka. -Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya le xikarhi ku ya hi swilaveko swa matsalelo.	8 – 9½ -Ku na vutivi byo enela ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Loko mudyondzi a andlala mahungu u pfa a huma emhakeni naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka wu pfa wu nga twali. -Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya nkhlukelano wo enela naswona ku na vuxokoxoko bya madyondza byo seketela nhlokomhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xo enela no twisiseka. -Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela yo enela ku ya hi swilaveko swa matsalelo, kambe ku na swihoxo leswi nga lo tlanganda, erivaleni.	6 – 7½ -Vutivi lebyi nga kona i bya madyondza ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Mudyondzi u huma emhakeni loko a andlala mahungu naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali. -Vundzeni na timhaka a swi talangi ku va na nkhlukelano naswona ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokomhaka. -Hambileswi nkunguhato/ mpfapfarhuto wu nga endliwa, xitsalwambiko a xi ringanelangi ku va xa Ririmi ro Engetela ro Sungula naswona xitsalwambiko a xi andlariwanga kahle. -Xivumbeko a xi andlariwanga hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo, naswona ku na swihoxo leswi kavanyetaka mongo.	0 – 5½ -Ku pfumaleka vutivi bya matsalelo ya switsalwambiko. -Mudyondzi u huma emhakeni loko a andlala mahungu naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali. -Vundzeni na timhaka a swi na nkhlukelano naswona ku na vuxokoxokonyana lebyi seketelaka nhlokomhaka. -Nkunguhato/ mpfapfarhuto a swi andlariwanga hi ndlela ya kahle naswona maandlalelo ya xitsalwambiko i ya xiyimo xa le hansu. -Xivumbeko a xi andlariwanga hi ndlela yo landzelela swilaveko swa matsalelo.

	8 – 10	7 – 7½	6 – 6½	5 – 5½	4 – 4½	3 – 3½	0 – 2½
RIRIMI , XITAYILI & KU HLELA	-Vulongoloxamarito byi endliwile hi nkhaqato na hi ndlela ya vutlhari swinene.	-Vulongoloxamarito byi endliwile kahle swinene.	-Vulongoloxamarito byi kahle naswona marito ya hlayeka kahle.	-Vulongoloxamarito i bya le xikarhi. Swihoxo a swi onhi nkholuko wa mongo.	-Vulongoloxamarito i byo enela naswona ku na swihoxo swo tala.	-Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hansi naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka.	-Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hansi swinene naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka.
Khodi: RXH							
(10 WA TIMARAKA)	-Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato hi xiyimo xa le henhla swinene ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wu tala ku va wu tirhisiwile hi nkhaqato ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wu tirhisiwile hi ndlela yo amukeleka ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wa kayivela naswona a wu enelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wa ha lava ku antswisiwa naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wu lava ku antswisiwa swinene naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.
	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi nkhaqato swinene ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka.	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku va swi tirhisiwile hi mfanelo ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka.	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku fambelana na nhlokomhaka.	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi ndlela yo enela.	-Matirhiselo ya xitayili, thoni na rhejisitara swi pfa swi nga twisiseki.	-Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwangi hi mfanelo.	-Xitayili, thoni na rhejisitara a swi fambelani na nhlokomhaka.
	-Xitsalwambiko xi hava na xihoxo na xin'we hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Xitsalwambiko a xi talelangi hi swihoxo hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Xitsalwambiko xi na swihoxonyana hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Xitsalwambiko xi na swihoxo swa le xikarhi hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo.	-Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala.	-Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala naswona xi hlanganisa nhloko.
	-Xitsalwambiko xi na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwambiko xi na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwambiko xi na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwambiko xi tala ku va na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwambiko xi komile/ lehile swinene.	-Xitsalwambiko xi komile/ lehile swinene.	-Xitsalwambiko xi komile/ lehile swinene.

XIYENGE XA C: RHUBIRIKI YO KOREKETA SWITSALWAMBIKO SWO KOMA (20)

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka 80 – 100%	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla 70 – 79%	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhlyana 60 – 69%	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka 50 – 59%	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela 40 – 49%	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana bya madyondza 30 – 39%	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi 0 – 29%
VUNDZENI, NKUNGUHATO & XIVUMBEKO Khodi: VNX (13 WA TIMARAKA)	10½ – 13 -Ku na vutivi byo hlawuleka ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mahungu hi lamo kongoma swinene eka xitsalwambiko hinkwaxo naswona a nga humi emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi na nkhlukelano swinene naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela yo enerisa, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko lexi hlantswekeke swinene no twisiseka. -U landzelerile milawu hinkwayo ya swilaveko swa xivumbeko naswona xitsalwambiko xi hlawulekile.	9½ – 10 -Ku na vutivi bya kahle swinene ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mudyondzi u andlala mahungu hi ndlela yo kongoma naswona a nga tali ku huma emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi na nkhlukelano naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela yo enerisa, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xa kahle swinene no twisiseka. -U landzelerile milawu leyi faneleke ya swilaveko swa xivumbeko.	8 – 9 -Ku na vutivi bya kahle ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Mudyondzi u andlala mahungu hi ndlela yo kongoma kambe a pfa a humanyana emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya nkhlukelano naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokomhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile Xitsalwambiko xa kahle no twisiseka. -U tala ku landzelela milawu leyi faneleke ya swilaveko swa xivumbeko.	6½ – 7½ -Ku na vutivi bya le xikarhi ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Loko mudyondzi a andlala mahungu u pfa a huma emhakeni kambe a swi onhi mongo wa mhaka. -Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya nkhlukelano wa le xikarhi naswona vuxokoxoko byin'wana byi seketela nhlokomhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile Xitsalwambiko xa le xikarhi no twisiseka. -Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya le xikarhi ku ya hi swilaveko swa matsalelo.	5½ – 6 -Ku na vutivi byo enela ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Loko mudyondzi a andlala mahungu u pfa a huma emhakeni naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka wu pfa wu nga twali. -Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya nkhlukelano wo enela naswona ku na vuxokoxoko bya madyondza byo seketela nhlokomhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile Xitsalwambiko xo enela no twisiseka. -Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela yo enela ku ya hi swilaveko swa matsalelo, kambe ku na swihoxo leswi nga lo tlanganda, erivaleni.	4 – 5 -Vutivi lebyi nga kona i bya madyondza ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Mudyondzi u huma emhakeni loko a andlala mahungu naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali. -Vundzeni na timhaka a swi tali ku va na nkhlukelano naswona ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokomhaka. -Hambileswi nkunguhato/ mpfapfarhuto wu nga endliwa, Xitsalwambiko a xi ringanelangi ku va xa Ririmi ro Engetela ro Sungula naswona Xitsalwambiko a xi andlariwangi kahle. -Xivumbeko a xi andlariwangi hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo, naswona ku na swihoxo leswi kavanyetaka mongo.	0 – 3½ -Ku pfumaleka vutivi bya matsalelo ya switsalwambiko. -Mudyondzi u huma emhakeni loko a andlala mahungu naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali. -Vundzeni na timhaka a swi na nkhlukelano naswona ku na vuxokoxonyana lebyi seketelaka nhlokomhaka. Nkunguhato/ mpfapfarhuto a swi andlariwangi hi ndlela ya kahle naswona maandlalelo ya Xitsalwambiko i ya xiyimo xa le hansi. -Xivumbeko a xi andlariwangi hi ndlela yo landzelela swilaveko swa matsalelo.

RIRIMI , XITAYILI & KU HLELA Khodi: RXH (7 WA TIMARAKA)	6 – 7 -Vulongoloxamarito byi endliwile hi nkhaqato na hi ndlela ya vutlhari swinene. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato hi xiyimo xa le henhla swinene ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi nkhaqato swinene ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka. -Xitsalwambiko xi hava na xihoxo na xin'we hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa. -Xitsalwambiko xi na vulehi lebyi faneleke.	5 – 5½ -Vulongoloxamarito byi endliwile kahle swinene. -Ntivoririmi wu tala ku va wu tirhisiwile hi nkhaqato ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku va swi tirhisiwile hi mfanelo ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka. -Xitsalwambiko a xi talelangi hi swihoxo hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa. -Xitsalwambiko xi na vulehi lebyi faneleke.	4½ -Vulongoloxamarito byi kahle naswona marito ya hlayeka kahle. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku fambelana na nhlokomhaka. -Xitsalwambiko xi na swihoxonyana hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa. -Xitsalwambiko xi na vulehi lebyi faneleke.	3½ – 4 -Vulongoloxamarito i bya le xikarhi. Swihoxo a swi onhi nkholuko wa mongo. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi ndlela yo amukeleka ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi ndlela yo enela. -Xitsalwambiko xi na swihoxo swa le xikarhi hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa. -Xitsalwambiko xi tala ku va na vulehi lebyi faneleke.	3 -Vulongoloxamarito i byo enela naswona ku na swihoxo swo tala. -Ntivoririmi wa kayivela naswona a wu enelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Matirhiselo ya xitayili, thoni na rhejisitara swi pfa swi nga twisiseki. -Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo. -Xitsalwambiko xi komile/ lehile swinene.	2½ -Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hansi naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka. -Ntivoririmi wa ha lava ku antswisiwa naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwangi hi mfanelo. -Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala. -Xitsalwambiko xi komile/ lehile swinene.	0 – 2 -Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hansi swinene naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka. -Ntivoririmi wu lava ku antswisiwa swinene naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi fambelani na nhlokomhaka. -Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala naswona xi hlanganisa nhloko. -Xitsalwambiko xi komile/ lehile swinene.

MAAVELO YA TIMARAKA**XIYENGE XA A: XITSALWAMBIKO: TIMARAKA TA 50**

VUNDZENI NA NKUNGUHATO	(VN):	32
RIRIMI, XITAYILI NA KU HLELA	(RXH):	12
XIVUMBEKO	(X):	<u>06</u>
		50

XIYENGE XA B: XITSALWAMBIKO XO LEHA: TIMARAKA TA 30

VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO	(VNX):	20
RIRIMI, XITAYILI NA KU HLELA	(RXH):	<u>10</u>
		30

XIYENGE XA C: XITSALWAMBIKO XO KOMA: TIMARAKA TA 20

VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO	(VNX):	13
RIRIMI, XITAYILI NA KU HLELA	(RXH):	<u>07</u>
		20

SWILETELO SWA MAKOREKETELO**XIYENGE XA A: SWITSHURIWA SWA SWITSALWANA****XIVUTISO XA 1**

1.1 Siku maphorisa ya nga secha exikolweni xa hina.

Mukamberiwa u ta rungula leswi humeleleke. A nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Siku na nkarhi.
- Vito ra xikolo.
- Leswi maphorisa ya nga ngenisa xiswona exikolweni.
- Leswi nga va susumeta ku ta va ta secha.
- Leswi va swi kumeke eka nsecho lowu.
- Leswi vadyondzi na vadyondzisi a va titwisa xiswona.
- Matshamelo ya swilo exikolweni ku sukela siku leri.
- Leswi nga endliwaka ku herisa xiyimo xo fana na lexi xi nga humelela. **[50]**

1.2 Xiyimbeleri xa ndhuma lexi ndzi xi tsakelaka.

Mukamberiwa u ta rungula hinkwaswo leswi a swi tsakelaka hi xiyimbeleri lexi. Swin'wana swa swona swi nga va leswi landzelaka:

- Vito ra xiyimbeleri.
- Laha xi tshamaka kona.
- Muxaka wa vuyimbeleri.
- Xivangelo xo va ndzi xi tsakela.
- Vumunhu bya xona.
- Maambalelo ya xona.
- Tindhawu leti xi fambelaka eka tona.
- Vuxaka bya xona na vaseketeri va xona.
- Muxaka wa mimovha leyi xi fambaka hi yona. **[50]**

1.3 Leswi a ndzi ta swi endlä loko a ndzo va nhloko ya xikolo eka vadyondzi lava taka na tiqingho ta le nyongeni exikolweni.

Mukamberiwa u ta hlamusela leswi a nga swi endlä eka vadyondzi lava yaka na tiqingho ta le nyongeni exikolweni. A nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Ku rhamba vatswari hinkwavo enhlengengetanini.
- Ku vumba pholisi ya tiqingho ta le nyongeni.
- Ku tivisa vadyondzi na vadyondzisi hi pholisi.
- Ku va tivisa hi vubihi bya tiqingho ta le nyongeni exikolweni.
- Nseketelo wo huma eka vatswari.

- Leswi swi nga ta endliwa eka vahonisi. Swikombiso:
  - Ku va tekela tiqingho.
  - Ku hlayisiwa ka tiqingho exikolweni ku kondza lembe ri hela.
  - Ntsengo wo ti kutsula.
- Ku yimisiwa xinkadyana ka vadyondzi lava phikelelaka ku ta na tiqingho exikolweni.

[50]

1.4 Vugevenga lebyi vangiwaka hi vantshwa etikweni.

Mukamberiwa u ta hlamusela hi vugevenga lebyi vangiwaka hi vantshwa etikweni. A nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Ku tshova tindlu.
- Ku nghenela vanhu emakaya navusiku.
- Ku fayiwa ka michini ya mali etibangini.
- Ku secha vanhu va va tekela swa vona.
- Ku pfinyiwa ka vanhu va xisati.
- Ku va vanhu va hluvuriwa swiambalo lomu tindleleni navusiku.
- Ku va vanhu va tekeriwa mimovha.
- Ku xavisiwa ka swidzidziharisi.
- Ku va vanhu va tekeriwa tiqingho na swibalesa.

[50]

1.5 Vadyondzi lava feyilaka eka Giredi ya 12 a va fanelangi ku tshikisiwa xikolo hi ku va va feyirile kambirhi ntsena.

Mukamberiwa u ta nyika mavonelo ya yena a ri karhi a pfumela kumbe a kaneta ehenhla ka nhlokomhaka leyi. A nga ha katsa na leswi landzelaka:

Ku pfumela

- Mfanelo yo dyondza.
- Ku hunguteka ka vugevenga.
- Ku va vadyondzi va nga nyikiwangi ku fana ebyongweni.
- Ku hunguta xiyimo xo biha emirini.
- Ku hunguta ku tirhisiwa ka swidzidziharisi.
- Ku nyikiwa nkarhi wo dyondza va kala va pasa.

Ku kaneta

- Vadyondzi lava va nga tikarhateki eka swa tidyondzo exikarhi ka lembe.
- A va xiximi vadyondzisi.
- Va xwa eswikolweni.
- Va tinghenisa eka swa vugangu.
- Ku ka malembe ya nga ha va pfumeleli.
- Va karhata vadyondzikulobye.
- Ku ka va nga landzeleli milawu ya xikolo.
- Ku tlangisiwa ka mali ya mfumo.

[50]

1.6 Vantshwa lava va kumaka malimpfuneto ya vana a va yi tirhisi hi mfanelo naswona yi endla leswaku va loloha.

Mukamberiwa u ta pfumela kumbe a kaneta nhlokomhaka leyi. A nga ha katsa na leswi landzelaka:

Ku pfumela

- Ku xwa ka vantshwa eswikolweni.
- Ku hlwela ka vantshwa ku fika eswikolweni hi masiku ya malimpfuneto.
- Ku ka va nga tikarhati eka swa tidyondzo.
- Ku va va tshika xikolo.
- Ku ka va nga tikarhateli ku famba va lava mintirho.
- Ku ka va nga endleli vana timfanelo ta vona.
- Ku teka mali va tlanga makarata na muchayina.
- Ku tixavela swiambalo.
- Ku xava rirhandzu hi malimpfuneto.
- Ku tixavela swo tisasekisa.

Ku kaneta

- Vantshwa van'wana va tirhisa mali leyi hi mfanelo.
- Vantshwa van'wana va swi tiva no twisisa leswaku mali leyi a hi ya vona i ya vana.
- Vantshwa van'wana va xavela vana swiambalo.
- Vantshwa van'wana va ngenisa vana swikolo hi yona.
- Vantshwa van'wana va xavela vana swakudya.
- Vantshwa van'wana yi va nyika ku rhula kutani va kota ku yisa emahlweni tidyondzo ta vona.

[50]

1.7 1.71 Mukamberiwa u ta hlamusela hi ta ku dlayiwa ka swiharhi. A nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Ku dlayiwa ka swiharhi.
- Tindhawu leti swiharhi swi dlayiwaka eka tona.
- Swiharhi leswi swi nga ekhomyeni.
- Ku pfuna ka swiharhi leswi.
- Xivangelo xo va ku dlayeteriwa swiharhi leswi.
- Leswi nga endliwaka eka vadlayi va swiharhi leswi.
- Leswi nga humelelaka loko swiharhi swo dlayeteriwa ku ya emahlweni.
- Leswi swi nga endliwaka ku va swiharhi leswi swi sirheleriwa.

[50]

1.72 Mukamberiwa u ta hlamusela hi ta mintlangu na nkoka wa yona.
A nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Mintlangu na vutiolori.
- Tinxaka ta mintlangu.
- Xikongomelo xa mintlangu.
- Nkoka wa mintlangu.
- Vatekaxiave eka mintlangu.
- Swiphiqo leswi vatekaxiave va hlanganaka na swona.
- Leswi vatekaxiave va vuyeriwaka hi swona.
- Matitwelo ehenhla ka mintlangu.

[50]

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 50

XIYENGE XA B: SWITSHURIWA SWA SWITSALWAMBIKO SWO LEHA**XIVUTISO XA 2****XIVUMBeko XI FANELE XI KOMBISA LESWI LANDZELAKA:****2.1 Papila ra xinghana**

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Adirese ya mutsari.
- Siku leri papila ri tsariweke ha rona.
- Xiloso.
- Xikongomelo xo tsala papila.
- Vito ra selulafoni.
- Ntsengo wa selulafoni.
- Mahetelelo.
- Vito ra mutsari.

[30]**2.2 Mbulavulo**

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Ku xeweta na ku titivisa.
- Vito ra mudzaberi.
- Vito ra xipanu.
- Malembe lama a nga nga dzabela wona eka xipanu xa n'wina.
- Nhluvuko/xiave lexi a nga va na xona.
- Ku titwa ka vatlangi na vaseketeri va xipanu.
- Ku kongomisa mbulavulo eka mudzaberi.
- Ku khensa.

[30]**2.3 N'wanguano**

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Ndhawu, siku na nkarhi.
- Mavito (dokodela na movabyi).
- Xikongomelo xo ya eka dokodela.
- Leswi swi nga humelela.
- Matitwelo ya movabyi na dokodela.

Matitwelo na swiendlo swa swimunhuhatwa swi nghenisiwa endzeni ka swiangi swi tlhela swi voyamisiwa.

[30]

2.4 **Ajenda na makanelwa**

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Vito ra kereke
- Ndhawu, siku na nkarhi.
- Ku pfula ntirho.
- Lava a va ri kona.
- Ku kombela ku khomeriwa.
- Timhaka ta siku.
- Swiboho leswi tekiweke.
- Siku ra nhlengeletano leyi landzelaka.
- Ku pfala ntirho.
- Minsayino eka makanelwa.

[30]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 30

XIYENGE XA C: SWITSHURIWA SWA SWITSALWAMBIKO SWO KOMA**XIVUTISO XA 3****XIVUMBeko XI FANELE XI KOMBISA LESWI LANDZELAKA:****3.1 Khadi ra xirhambo**

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Varhumeriwa.
- Ndhawu, siku na nkarhi.
- Mavito ya vatekani.
- Maambalelo.
- Ku tiyisisa vukona.
- Murhumeri.

[20]**3.2 Dayari**

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Vuxokoxoko bya migingiriko ya siku bya andlariwa.
- Tindhawu laha migingiriko yi nga ta humelela kona.
- Masiku na minkarhi leyi migingiriko yi nga ta humelela hi yona.

[20]**3.3 Swiletelo swa ndlela**

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Vito ra doroba.
- Vito ra xikolo.
- Miako leyi nga ekusuhi na doroba.
- Miako ya le tlhelo ka ndlela.
- Vulehi bya mpfhuka wo suka edorobeni ku fika exikolweni xa n'wina.
- Miako ya laha a yaka kona.

[20]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 20
NTSENGO WA TIMARAKA: 100